

**AZIM SUYUN “QAYIRMA”LARINING JANRIY
XUSUSIYATLARI**

Dilorom Tosheva,

IIV Buxoro akademik litseyi o`qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada mustaqillik davri badiiy adabiyotida vujudga kelgan badiiy shakllar, xususan, sohir ijodkor Azim Suyunning zamonaviy adabiyotdagi yangiligi, qayirma badiiy shakli tabiati, uning janriy xususiyatlari, o`ziga xos jihatlari haqida so`z borgan. Azim Suyun qalamiga mansub bir nechta she`riy va nasriy qayirmalar tahlil qilingan va qiyosiy o`rganilgan.

Kalit so`zlar: nasriy she`r, qayirma, to`rtlik, ruboiy, hikmat, maqol, ijodkor individualligi, so`z mas`uliyati, undalma.

Hozirgi kunda butun jahon she`riyatida bo`lgani kabi o`zbek poeziyasida ham hajmning kichrayish jarayoni bormoqda. Bu esa shoirlardan imkon qadar mo`jaz hajmda kattaroq ma`no yuklashni taqozo etadi. Poetik so`z mas`uliyatini yaxshi anglagan Azim Suyun ham bu kabi umumjahoniy hodisadan chetda qolmaydi. “She`riy shakl ustidagi izlanishlar natijasida u poetik ifodaning “Qayirma” deb atalmish qulay janrini kashf etdi”.²² Shoirning 2018-yil “Akademnashr” tomonidan nashrdan chiqarilgan “Ey do`st yoxud Azimona” kitobidagi ijod namunalarini muallif “qayirmalar” deb nomlaydi (Quyida qavs ichida beriladigan izohlar shu manbadan olingan). E`tiborli jihati esa Azim Suyun bu badiiy shaklning ham she`riy, ham nasriy namunalarini keltiradi.

“Qayirma” so`ziga “O`zbek tilining izohli lug`ati”da qayriladigan, bukiladigan deya ta`rif berilgan.²³ Bundan tashqari, “qayish”lik, ya`ni pishiqlik, puxtalik kabi ma`nolarni ham anglatadi.

“Azim Suyunning qayirmalarini ko`pdan buyon kuzatib kelaman. Bu qayirmalar Sharq mumtoz she`riyati ummonidan “suv ichayotgani”, ya`ni Umar Xayyom, Sa`diy Sheroziy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Bobur kabi ulug` donishmandlarimiz asarlaridagi donolik, teranlik, ixchamlik, lo`ndalik kabi

²² Йўлдош Қ. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.434.

²³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. Б.212.

fazilatlarga eshligi, ayni paytda, eng qadimiy davrlarda tog`-toshlarga o`yib yozilgan bitiklardek aniqligi bilangina emas, balki shakldagi yangiligi bilan ham e`tiborga loyiqdir”.²⁴

Ey do`st!

Desangki sirimni bilmasin ag`yor,

Uni hatto do`stga qilmagil oshkor.

Oqillar gapini qilmagan edim,

*Juda ko`p pushmonlik eshagin mindim*²⁵.

Pand-nasihat ruhidagi ushbu misralar mazmunidan maqolga xos umumlashma ma`no ifodalanganligini kuzatish mumkin. Ya`ni inson hayotda hammaga ham ishonib sirini aytavermasligi lozimligi, donolar gapiga kirmasligi oxir-oqibat pushaymonlikka sabab bo`lishini muallif chiroyli misralar bilan ko`rsatib bergan.

Diqqatga loyiq jihati shundaki, shoir 4 misradan iborat deyarli har bir to`rtlik boshida takrorlagan “Ey do`st!” tarzidagi undalma she`rni 5 misrali she`rga aylantiradi. “Ey do`st!” undalmasi shunchaki shakliy originallik maqsadida qo`llangan xitob emas, balki har bir she`rda aks etgan tuyg`uning zalvorini, fikrning salmog`ini oshirishga yo`naltirilgan poetik unsurdir”.²⁶ Bundan tashqari, O`zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov ham “Ey do`st!” undalmasiga to`xtalar ekan, u turli o`rinlarda turlicha ohang va ma`no kasb etganligini, bu undalma to`rtikni ma`no va shakl jihatidan yangilaganligini, shu bilan birga, Sharqda ming yillardan beri o`zgartirib bo`lmaydiganday tuyulgan to`rtlikning yangicha ko`rinishi ekanligini ta`kidlab o`tgan edi²⁷.

Ey do`st!

Bo`y talashar daraxt-u nihol,

Yo`l talashar shabada, shamol.

Ko`rdim kimsalarni – ko`nglimda ozor –

²⁴ Суюн А. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.3.

²⁵ Суюн А. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.144.

²⁶ Йўлдош Қ. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.436.

²⁷ Оripov А. “Qayirma – mustaqil janr”. “Tafakkur” jurnali, 2003-yil.

*Talashib axtarar yaxshiroq mozor.*²⁸

Ey do`st!

Dorivor bir giyoh zamzamdanda afzal,

Bir so`z shaffofligi shabnamdan afzal.

Shakkoklikka yo`yma ushbu so`zimni:

Adolat kishisi otamdan afzal. (187)

Darhaqiqat, qayirmalarni o`qir ekansiz, “Ey do`st!” undalmasi ayrim o`rinlarda zavqni, ba`zan afsusni, ba`zida alamni, gohida Yaratganga murojaati, goho do`stga nasihati va chorlovi, goh esa da`vatni anglatganligining guvohi bo`lasiz. Yuqoridagi to`rtliklar ham pand-nasihati ma`nosida yozilgan bo`lib, birinchi she`rda insonlar oxiratni esdan chiqarib, bu duyoning hoy-u havaslari ortidan yugurayotganlarini qoralasa, ikkinchi she`rda har qanday holatda ham inson adolatparvar bo`lishi lozimligi haqidagi g`oya ilgari surilgan.

Ey do`st!

Hadis: “O`lmasdan burun o`ling”.

Yig`lamay yig`lang tun-kun o`ling.

Chala umr kechirmoq nojoizdir, Azimo,

Chala o`lmasdan butun o`ling. (211)

“U qayirmaning torgina maydonida juda erkin harakat qilib, sezimlarning rang-barang holatini jilolantira biladi”²⁹ – deb yozgan pedagogika fanlari doktori, professor Qozoqboy Yo`ldoshev uning qayirmalari haqida fikr yuritarkan. A.Suyunning ushbu to`rtligi kuchli falsafiy mushohadaga boyligi bilan ajralib turadi. Ijodkorning bu mavzudagi qayirmalari Rumiyaning ijodini esga soladi va qayirmalarning mavzu hamda mazmungan rang-barangligini ko`rsatib turadi.

Ey do`st!

O`ynaganlar o`ynasin yarashsa davroniga,

Hayot hamisha sober, anglaganga u jannat.

²⁸ Суюн А. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.186

²⁹ Йўлдош Қ. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.438

Nopok oyoq qo'ymasin ka'basi – iymoniga,

Yig'laganlar yig'lasin el dardi birla faqat. (211)

Azim Suyun “qayirma” deb nomlagan ushbu badiiy shakl mazmunan ruboiy va to'rtlik kabi janrlarga o'xshab ketadi. Chunki bu badiiy shakl ham o'zining falsafiyligi va didaktik ma'no tashishi bilan yuqoridagi janrlarga hamohanglik qiladi. Faqat shakliy alohidalik ushbu badiiy shaklni ruboiy va to'rtlikdan ajratib turibdi.

Azim Suyun yu qorida aytganimizdek, qayirmaning ham she'riy, ham nasriy namunalarini yaratdi. Muallifning nasriy qayirmalari she'rdan farq qilsa-da, unda shoirona ruh yetakchilik qiladi. Azim Suyunning nasriy qayirmalarida fikr va tuyg'uni qolipdan xalos etadi, uni o'z erkiga qo'yib berish yo'lidan boradi. Bu juhatdan ayrim qayirmalar hikmatlarga o'xshab ketadi.

Dunyoda dono-yu donishmandlar aytmagan, bitmagan hikmat qolmagan.

Faqat mag'zi chaqilmagani ko'p. (278)

Ota-bobolarning hayotiy bilimi va tajribasi – tun zulmatidagi chiroq, - deb yozganida haq edi shoir. Ushbu qayirmada, haqiqatan, ota-bobolarimizning hayotiy tajribalari biz uchun ulkan tarbiya maktabi ekanligi uqtirarmoqda. (306)

Azim Suyunning ushbu nasriy qayirmalari shaklan O'.Hoshimovning “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”iga, A.Muxtorning “Tundaliklar”iga, adabiyotshunos olim va zamonaviy ijodkor N.Rahimjonovning “Dilbitiklar”iga o'xshab ketsa, muallifning hayotiy muammolarga ayricha yondashishi va fikrni original taqdim etishi bilan ulardan farq qiladi. Eng muhimi, muallif ushbu nasriy yozishmalarini ham qayirma deb ataganidadir.

Vatan kamoli uchun amaliy faoliyat vatanparvarlikdir. (278)

Eng buyuk jasorat Vatan taqdiri yo'lida qilingan jasoratdir. (279)

Vatan haqida yozmagan, uni madh etmagan ijodkor yo'q, aslida. Dildan chiqqan so'zlargina kitobxon qalbiga yetib boradi. Vatanparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan mazkur qayirmalar hech bir insonga ta'sir etmay qo'ymaydi: insonni Vatanga nisbatan daxldor bo'lishga chorlaydi. Unga bo'lgan muhabbatimizni amaliy ishlarimiz bilan ko'rsatishimiz lozimligini uqtiradi.

A.Suyun nasriy qayirmalarini qismlarga bo`lib, 7 ta deraza nomi ostida beradi. Qayirmalar hajimga ko`ra farqlanadi, ya'ni derazalar o`zgarib borgani sari qayirmalarning hajmi ham kengayib boraveradi. Muallif nasriy qayirmalarini 7 ta deraza nomi ostida berishida ham qandaydir falsafiy ma'noni yashirganligi ayni haqiqat.

So`zdan ... harakatga o`t. Umr mazmunini, insonning jamiyatdagi o`rnini uning faol harakati belgilaydi. (285) - Ushbu qayirma bugungi jadallik bilan rivojlanayotgan zamonda faqat gapirish emas, amaliy harakat muhim ekanligi, inson jamiyatda gapirgan gaplaridan ko`ra amallari bilan o`rin egallashi mumkinligi aytib o`tilgan. Azim Suyun nasriy qayirmalari ham turli mavzularda yozilgani bilan ajralib turadi. Ayrim nasriy qayirmalari hikmat mazmunida bo`lsa, ba'zilar zamonaviy mavzuda yozilgani bilan farqlanadi. Ijodkor ayrim nasriy qayirmalari bilan kimgadir nasihat qilmoqchi bo`lsa, ba'zilar bilan o`z hayotiy xulosalarini o`rtoqlashadi.

Buyuk shaxmatchilar shaxmat taxtasi oldida tap tortmay buyuk qurbonliklar qiladilar. Nega? Ular hech kim fahmlamagan, tafakkuri sezimlari yetmagan buyuk g`alabani aniq-tiniq ko`rib turadilar. Kerakli joyda va o`z paytida qilingan qurbonlik – g`alaba. (306)

Aql va tajriba – qushning ikki qanoti. Qanotlar sog`lom, baquvvat bo`lsa, va ular juftlikda birdek erkin parvoz qilsa, har qanday qush ham, timsolimizdagi inson ham dog`da qolmaydi. (337)

Quyida rivoyat xarakteridagi qayirma keltirilgan bo`lib, unda Xizr asosiy obraz hisolanadi. Bu qayirma bilan shoir hayotimizda hali ham Xizrsifat insonlar uchrab turishi, aslida bizga yaxshilikni tilab qoluvchi har qanday kishi Xizrtabiat kishi ekanligiga ishorani sezish mumkin.

Bir so`z

Sahroda Xizr ketayotgan ekan, ikki cho`pon yo`liqibdi. Xizr:

- *Bir so`z aytaman, kim bir qo`y beradi? – debdi.*
- *E, bir so`zga ham bir qo`ymi? Men bermayman, - deb birinchi cho`pon qo`ylarini o`y (chuqurlik-jarlik)ga haydab ketibdi.*

Ikkinchi cho`pon:

- *Men beraman, ayt, - debdi. Xizr:*
- *Uyda emas, qirda yot, - debdi.*

O`sha kuni tun bo`yi sharros yomg`ir yog`ibdi. Uyda yotgan birinchi cho`ponni butun suruvi bilan sel oqizib ketibdi. Qirda yotgan ikkinchi cho`pon o`z suruvi bilan omon qolibdi.(411)

“Azim Suyun bitganlarida xalq poeziyasining kuchli ta’siri bo`lgani holda, o`z ijodiy qiyofasini saqlab qola bilgan shoirdir. Chinakam folklor asarlari yaratilishi deyarli to`xtagan va zamondoshlar hayotiga xalq og`zaki ijodining ta’siri tobora kamayib borayotgan urbanizatsiya va globallashuv davrida Azim Suyun qayirmalari adabiyotimiz uchun muhim manba sanaladi”. (440)

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, qayirmalarni mustaqil janr sifatida ko`rsatishga asosimiz yo`q. Azim Suyunning qayirmalari mazmunan xalq og`zaki ijodi namunalariga, shaklan esa ruboiy va to`rtliklarga, mumtoz adabiyotimiz janrlariga borib taqaladi. Biroq ishonch bilan qayirma – individual ijodiy eksperiment sifatida maydonga kelgan badiiy shakl deb aytish o`rinli deb bilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Йўлдош Қ. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.438
2. Суюн А. Эй дўст ёхуд Азимнома. Тошкент, “Академнашр” 2018, Б.186
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. Б.212.
4. Oripov A. “Qayirma – mustaqil janr”. “Tafakkur” jurnali, 2003-yil.
5. Umurov H. Adabiyot qoidalari. Toshkent, “Oqituvchi” 2003.